

אורי אורלב: ידיד־נעורים

יום אחד אגנוב לו את הבולים אשר אסף כל ימי־חיי, את אלה השווים עתה שלושים־אלף או חמישים־אלף. את ה"לירות" של דואר־עברי. את גליונות היום הראשון ואת בולי קרן־קיימת של ראשית המדינה. הם נמצאים בארון הראשון מצד ימין למטה, בקופסות קרטון חומות. עטופים צלופן המתוח על קרטון דק, צהבהב—צלופן בלבד מקלקל את הבולים בימי־החום—אגנוב לו את ספיני־הנייר החדים ואת סרגלי־המתכת. בינתיים אני מתנחם במנקב־הנייר ובמקדח־יד קטן ששאלתי ממנו לפני שנים ולא החזרתי. גם לא אחזיר. יום אחד אלך ואמרוט מעליו את עורו, את עור פניו המתוח. יישאר רק הפה, הפה הגדול הצוחק, ועיניו הכחולות. רק אסיר את עורו הוא ייצא, סוף־סוף ייצא מן האסורים ויהיה גלוי־פנים, כמו הצחוק הזה, ואז אולי אוכל לחזור ולבוא אל חדרו.

שמואל שמואל, ידיד־נעורי. כפעם־בפעם, כשאני מזדמן לקיבוץ, אני רואה אותך מבחין בי, משפיל את ראשך ועובר.

הידידות בינינו החלה זמן קצר אחרי שבאתי לארץ, למוסד בית־הספר בקיבוץ. תחילה אומצנו עלידי חבר רוק. אדם מבוגר שידע לדבר פולנית, אך לאחר זמן קצר התחלתי לפסוח על חדרו ורק אחי שמר לו אמונים. לא היתה שם אשה, בחדרו הקטן. אשתו של שמואל זקס היתה יפה, היפה ביותר, אך לא בעטיה הגעתי לחדרו לראשונה. הילדים הסבירו לי באנגלית רצוצה כי המשוגע הזה, הִיקָה, מגודל־השער, בעלה של רחל, הוא־הוא גדול אספני־הבולים. הוא נותן לך עשרים־שלושים בולים "כמו־כלום" בעד בול אחד משלך אם אין כזה באוסף שלו—אוסף של עשרת־אלפים!—גם יתן לך חינם, אמרו, אם תבוא אליו לפני שהראה את הבולים החדשים שלך לאלי מורגן או לרובי.

תחילה שימשה אותנו הגרמנית הרצוצה שבפי, עד שלמדתי עברית. אז בא תור האשה. היא היתה מכינה לי תה ובחורף הייתי הולך אל שמואל זקס בשעות הערב, כשהלכו בני כיתתי לחדרי הוריהם. היה שם אור וספרים, אפילו שהיו כתובים גרמנית. המון ספרים. כשהייתי נכנס היה הוא שוכב על המיטה, גבו אל הדלת, מתוח, כאילו במצב־דום, אגרופיו קמוצים, נשען על מרפק שמאל וידו הימנית צמודה לאורך גופו—קורא. הייתי מעמיד פנים של בן־בית—שוב תליתם את התמינה? וכאשר בא בן־דודי מיד הייתי לוקח אותו לראות את חדרו של שמואל זקס. אם היו בעלי־הבית ואם לא, שהרי המפתח היה תלוי מתחת למעיל הישן, על הקולב המשולש שהתקין שמואל בכניסה.

הוא היה כורך־ספרים בגרמניה, הייתי מספר לכל אחד בהתלהבות: שוליה של

כורך. כמו שזה היה פעם. הנה, קיבל פרס ראשון בברלין ושלישי בכל המדינה. אתה יודע איך עושים אותיות־זהב? יש מין מכבשייד כזה עם אותיות. לוקחים גליון זהב אמיתי, דק־מן־הדק, ולוחצים אותו לתוך העור.

הייתי ילד ושמואל זקס היה בחדר יחד עם התנור ועם התה. ילדיהם עדיין היו קטנים מפדי שאשגיה בהם. רחל לא היתה מפריעה. זה היה בטרם היות כורסות בקיבוצים; לא היו אפילו קומקומים חשמליים ולא מקלטי־ראדיו, כל אותם חפצי־מותרות המוקצים מחמת מיאוס. לרחל היתה פינה משלה, ממלכת הפריות הצבעור־ניות וספרי־הכיס האנגליים. מה היא כבר קוראת שם, אמר לי פעם והניע בראשו בסלחנות. רחל! היה צועק פתאום. הוא לא ידע אנגלית. היינו ממתינים רגע ואז נשמע קולה מתוך הספרים: מה? תעשי לנו תה! היה צועק, דו־נֶרֶן־וֹסֶר! והיה פורץ בצחוק. כאשר ניסיתי להצטרף פעם לצחוקו נדם מיד וראיתי את עיניו הכחולות של שמואל זקס כשהן סוקרות אותי בהבעה מוזרה.

פעם אחת כבר גירש אותי. אמר לי שאני מתערב בעניינים לא־לי. באיזה עניינים? זה שאמרתי היכן עליו לתלות את התמונה? לשווא הייתי מהלך סחור־סחור בערבים סביב הבית. לשווא הייתי עובר ליד דלת חדרם וצועד צעדי־און על המדרגות. לא היה משיב לי בחצר, לא היה רואה אותי בעברי. כמו עכשיו.

לא הייתי אשם. לא עשיתי דבר בכוונה רעה. לעולם לא אתערב אף, רק שיאמר לי במה. זמן רב עבר עד שחזר הכל לתיקנו. גם כאשר הסתדרו יחסינו כביכול לא הצלחתי לשכוח את פניו הזרים, הקרים, המתנכרים. הם היו אורבים לי כל הזמן. מופרים היו לי גם קודם־לכן, למשל כאשר היפה את בנו הקטן. היה עליו ללמוד לקרוא ולא למד מיד, מהר. או בשעת משחק שח. אני מעולם לא הסכמתי לשחק. הוא לא היה מסוגל להפסיד. כל עת המשחק היה מתוח ומאיץ ביריבו: נו, לך כבר! ואסור היה לעזור מן הצד. השח לא היה שח וכלי העץ לא עץ. כל עתידו היה מוטל בפף והנצחון המיוחל צריך היה לכפר על מה שכבר אבד.

בקול מוזר, בלחש כמעט, היה מספר לי על בית־היתומים. לא סיפר פרטים. זה היה משהו שומם, קר, קמרונים גבוהים ומיטות קטנות של ילדים הסמוכות אחת אל רעותה, ומקל. הכל אפור ולבן. מקל־חובלים, לודוויג זקס הוכנס לשם אחרי מות אמו כשהיה בן שש או בן עשר. אינני יודע. שוב אינני יכול לשאול אותו על כך.

אביו לא היה דוקטור ולא פרופיסור אלא סנדלר בפרוורי העיר, והפסף הכריע בדבר לימודיו גם אחרי שאחותו גדלה והחליפה את האם בבית. הוא סיפר לי איך הצטערו מוריו כאשר עזב את הלימודים. בייחוד המורה לגרמנית והפרופיסור למתימטיקה. חבל מאד, אמרו לו כאשר הלך, ומדוע כריכת ספרים? אולי משום שהיתה זאת האומנות הקרובה ביותר אל העולם שננעל בפניו. אפשר היה לקרוא פה־ושם תוך כדי עבודה. הבוס היה גדול, גרמני פשוט, אהב את היהודי הקטן והזריו. לא גירשו מן הכריכה כאשר עלו הנאצים לשלטון. אבל שמואל לא רצה להיפגש אתו אחרי המלחמה. בעצמו הקים כריכיית־ספרים בקיבוץ, במשק בית־

הספר. אני הייתי ילד והוא היה הבוס. כריכת ספרים היא מקצוע מכובד, אל תחשוב. פרס ראשון בברלין ושלישי בכל גרמניה. ידידותי. הקולב המשולש. אצבעותיו מתרוצצות סביב לקרטונים וניירות וקונטרס-ספרים. תופרות במהירות ומרחות דבק על גליונות-נייר במומחיות, בדיוק רב. ומעשי-להטים של העצם הלבנה, המישרת ומקפלת ומהדקת הדבקות מבעד לגליון-נייר. כפעם-בפעם היה מעבירה בתנועה זריזה בתוך רעמת שערך המקורזל—כי יש שומן טבעי בתוך השערות וכאשר אתה מעביר את העצם שם, או כאן, בזוויות האף, יכול אתה אחר-כך להחליק על-פני הנייר ביתר-קלות. אני הייתי השוליה והוא היה הבוס. סירבתי לעזוב את העבודה הזאת ולעבור לענף חקלאי, כאשר הגיע תורי. לרפת או לדייר או למספוא. רצייתי לעבוד אתו. רק אתו. אתה והשמואל זקס שלך! כל מה שאתה אומר זה מה שהוא מכניס לך בפה. שמואל שמואל, הִקָּה המטורף. אבל הם לא ידעו איך הוא מעביר את עצם-הכורכים בין שערות ראשו ואיך מותיר המכחול פסי דבק לח על נייר לבן סביב-סביב בצורת כוכב. אני לומד לעבוד. לא מכוונת. כמו פעם, ביד. היכן להניח ואיך לאחוז. איך לקפל ואיך לתפור. ולהעביר את הדפים במהירות-הבזק. לספור. כמו קופאי של בנק. אחרת, כמו כורך-ספרים. והיינו מדברים. דיברנו על פרויד, על אהבה חפשית. את רוב הסיפורים סיפר לי בזמן העבודה. איך הביא ספרים או תמונות לצייר הוזה, מקס ליברמן, ואיך זה צעק עליו. צייר גדול וזקן מטורף. זה היה בברלין, ברלין של אופירה-בגרוש. היה אפילו סטאטיסט באופירה. חבר אחד לקח אותו לשם. בתצלום שהראה לי ראיתי מהלך במעיל שחור, רכוס כפתורי-עץ. נער מתולתל.

הוא סיפר לי איך בא לקיבוץ. הוותיקים הטילו עליו אימה בתחילה. לא יכול היה להבין מניין הם מוצאים כוח לעבודה קשה כל-כך במשך שעות מרובות. דוד הגדול, נוח או ברמן, למשל. אבל זה כבר היה כאן, בארץ. אחרי ש"אנחנו הסוציאליסטים" נחלנו תבוסה. "אנחנו הסוציאלי-דמוקרטים". הרפובליקה נפלה. ניסינו כל דבר. לא עלה בדינינו. ואתם, כורכי-הספרים והיתומים? גם בידיכם לא עלה? הייתי מקשיב לו פעור-פה. בולע כל מלה. אנחנו הסוציאלי-דמוקרטים. והוא היה מצטייר בדמיוני יושב בבית-הלורדים ליד שולחנות-עץ ארוכים, שחורים ומבריקים, וניירות נאומיו מונחים לפניו.

דיברנו על גיימס ג'ויס ועל רוברט מוזיל. רק לא על מוזיקה. בטוהובן, בך, מוצארט. אלה היו מגורשים לצמיחות מעולמו של שמואל זקס.

והמלחמות. לעתים דיברנו על פולין ועל גרמניה. תחילה היינו מדברים בשקט, מנסים להעמיד פנים של אובייקטיביות. מה איכפת? אך לאט-לאט היתה האווירה מתחממת ופתאום היו כל אבירי-הנייר יוצאים מגזירות מודפסות של ילדותי, אלו שעולות חמישה-עשר גרוש, ומתיצבים מאחורי בסך. המלך יאגילו והמלכה ידוויגה. ויטולד הליטאי שהגיע ברגע האחרון, כאשר החלו אבירי פולין לסגת, הוא וצבא הליטאים פראי-היערות לבושים עורות, על סוסיהם הקטנים. הונפו חרבות-הנייר המודבקות על דיקט או על קרטון וניסי הקרב הורמו. אבל שמואל-לודוויג צחק

ולשווא היינו מנסים לקרוע בחברותינו את צחוקו. קרב-גרינוואלד? היה צוחק. הוא אפילו כינה את הקרב הזה בשם אחר. טאננברג או טננבוים. נקה שכמותו. במועיני ראיתי את המייסטר שלהם נופל מן הסוס על דשא ירוק של נייר. אפילו מצטער הייתי עליו תמיד כי היה מצויר יפה, עדין כזה ושריונו כחול-מפחול. זכרתי את התאריך—1410, נושאי-הצלב המקוללים! לא הושיעום גלימותיהם הצהובות שצלבים גדולים עליהן, מלפנים ומאחור. אך שמואל היה מוציא ספרים כתובים באותיות גותיות ומנסה להוכיח לי שהיה זה קרב בלתי-חשוב. אפילו לא לימדו עליו אצלם בבית-הספר. ודאי שלא לימדו, התביישו! הייתי צוחק. אז היה צועק שלא קראתי ספרים ואינני יודע, ואיך אני מעז. הייתי אוסף את האבירים, דמעות עומדות בעיני, ויוצא משם, טורק את הדלת בכל כוחי. הוא היה קופץ אחרי ממיטתו כנשוד-נחש וצורח בקולי-קולות: דו שוויינה! כמעט הפלת את הקולב! לא היה לו אלבום-תצלומים. הם היו נתונים במעטפות והמעטפות בקופסות מואר-כות, כמו כרטסות. "כדי שלא יביט כל אחד בכל התמונות". שם ראיתי במעילו השחור, ברחוב עוטה-שלג. הוציא את התצלום כאשר סיפר לי על רומן-חייו. "רומן-חייו". שתי מלות-קסם. "אולי אכתוב פעם את הסיפור הזה", היה אומר. סיפורו מצלצל באזני בקול צעדיהם של שני גברים העולים במדרגות אל דלת אחת. דלת של אשה. וגג של זכוכית. גג מקושט. אולי אטלייה? הסיפור היה מאיר את עיניו ומעלה חיוך בפניו, חיוך של מעשים המעוררים התפעלות. מדברים שם גרמנית של ברלין. "אתה יודע, אני יכול להבחין על-פי המבטא". מיד היה חוזר והופך "אנחנו הסוציאל-דמוקרטים", עוטה את גלימת השופט העליון, ומדבר, מקיף עצמו דיבורים, אותם דיבורים הכבולים אל גופו הצועד שמאליימין, אל מחשבותיו הקבועות במסמרות. אפשר היה להרתיע את דמו אך לא להזיזו מהן. אמנם משתנות היו במשך השנים. מיני תיאוריות של איש הפלוא בין כריכות ספרים, מזיזן קימעה פה-ושם, מעתיקן במאמץ ממקום למקום. מכריו הכרזות וצוחק, רעמת-שערו מתבדרת ברוח יחד עם דגלי הצלבנים ועם ציפני זרתותיו הארוכות. אינך יודע מי זה הירונומוס בוש? ואתה יודע מה אמר פרויד על הרים ורודים, מוארכים ומחודדים אלה המקיפים את ציור הגיהנום?

הוא היה קטן, בעל כתפיים וידיים שריריות ורגליים דקות. מעולם לא רחץ בבריכה. לא ידע לשחות? אולי בוש ברגליו, כמוני. גוף חסון אשר גפורים לבנים ניתנו לו להלך בהם כדי שלא ידרוך חזק מדי. שלא יוכל לצאת ויישאר תמיד בתוך הגיהנום.

תכתוב פעם עלי? משהו, למשל, על בן שאינו רוצה לחיות בקיבוץ—כשהוא חוזר מן הצבא—ועל אביו. תכתוב פעם סיפור כזה או הצגת-יאטרון? אמר ולא הוסיף. אחר-כך היה מתרחק הולך-הולך וקר. אני אכתוב עליך. אל תלך. על השערות ועל הציפריים ועל הרגליים שלך. ואני אכתוב על הבן שלך שהיה בצבא ואתה היית מדבר כל הזמן—מבלי משים, כמובן—הלכתי ועשיתי והייתי, כאילו אתה בעצמך הבן שלך, הקצין, האופיציר. הערתי לו על אופן דיבורו. פתאום לא היה "אנחנו

הסוציאלי-דמוקרטים". היה סתם שמואל זקס, איש קטן, לודוויג. מצאתי אותו ישן בתוך הארון. חיור כמת. ישן באמצע היום? המכחול נפל מבין אצבעותיו על הרצפה והמשקפיים נפלו לו על אוזן אחת. גבהלתי. שמואל, מה קרה? התעורר ואמר: לא־כלום. הייתי עייף, כל־כך עייף. חרדתי לו. רציתי שיישאר תמיד בחדרו, על המיטה שלו, ואני אוכל לבוא אליו.

בימים ההם, בימי הקירבה הגדולה, נסענו פעם להשיג שיא בהצגות קולנוע. בחיפה לא היתה עדיין הצגת־בוקר ונסענו לתל־אביב לראות הצגה בעשר ולאחר־מכן חזרנו וראינו שלש הצגות, את היומית ואת שתי ההצגות בערב. בדרך, באוטובוסים, סיפרתי לו את קורות המלחמה.

אחה חייב לכתוב את הסיפור הזה—אמר לי משולהב—אתה חייב לכתוב אותו כמו שסיפרתי עכשיו, לא לשנות דבר! רצה לומר: סיפרת.

הייתי בא וקורא לו פרק אחר פרק והייתי נוון מן ההתלהבות שלו, גם כאשר התברר לי כעבור זמן שעלי לשנות שוב ושוב ולכתוב פעמים רבות הכל מחדש. כאשר יצא הספר לאור כתבתי לו על כך בהקדשה והוא הניח אותו למראשותיו, תחת המנורה, מעל מיטתו—"הספר אשר סיפרתי לך באוטובוס". הוא מונח שם עד עצם היום הזה, עליו מונח ספרי השני ואולי גם זה שבא אחריו, ורק לתקופה קצרה סובב אותם כך שאי־אפשר היה לקרוא את השם שלי על הכריכה. זאת עשה כאשר נפרדנו, אשתי ואני. "לי זה לא יכול היה לקרות", אמר לי בזעף, בשנאה כמעט.

יום לפני התונתי שוחח אתי על חיי־הנישואים. הזהירני, לא הסביר לי איך משתמשים באמצעי־מניעה אבל אמר לי שחיי־נישואים אינם דבר קל ופשוט. קשה מאד להתרגל לחיות עם אדם זר. פתאום אינך לבדך. אינך חפשי. אתה יוצא בערב מן החדר ואתה חייב לומר לאן ומתי תשוב. אתה חייב להתחשב בבת־הזוג כשאתה מדליק או מכבה את האור. שוב אינך יכול לקרוא במיטה כל־אימת שתחפוץ. כל הזמן אתה צמוד אל מישהו בכבלים סמויים. מתרגלים רק אחרי זמן רב, אמר. אחרי ויתורים ומריבות. זה לא היה רומן־חיו.

הילדים, הפיצוי המקווה, המיוחל. לאיש אין כאן ילדים מוצלחים כמו שלי, היה אומר לי ומחייך באושר. הבנים היו צריכים ללמוד באוניברסיטה והבת צריכה היתה להיות היפהפיה. אלא שלא כך התגלגלו הדברים. הבן הגדול לא עמד בבחינות־הכניסה, עזב את הקיבוץ והיה לבעל מוסך. השני נשאר בצבא־הקבע בדרגת רבי־סמל. אך הדבר הנורא מכל קרה את הבת. היא לא היתה יפה ושוקיה היו כשל האם אלא שהיה בה משהו מאותו להט, מן הרגישות ועומק המחשבה שלו. הוא היה מלעיט אותה את תורותיו והיא היתה בולעת הכל כמוני. תחילה ניסה שמואל לעשותה סופרת והיה קורא באזני ידידיו את חיבורי בית־הספר שלה. חיבורים נאים כשלעצמם, כשל נערה רגישה בגיל־ההתבגרות. אחר־כך ניסה לעשותה ציירת, "כרך" את תמונותיה במסגרות־עץ מפוארות והפך את תדרו לאולס־תצוגה.

בהשפעתו חדלה לצייר את הגוואשים התמימים שלה והחלה בציורי-שמן תפלים. הכל היה נהדר. בכוח הערצתו יכול היה לדחוף אדם למעשים שלא התכוון כלל לעשותם, מעשים שהיה עליו לעשות משום ששמואל-לודוויג זקס לא עלה בידו לעשותם בעצמו. הוא המהפכן, המחדש, איש-הקצוות, רב-הכשרונות ובעל-המרץ, מסוגל היה רק לצעוק, או לאסוף בולים, או לנסוע לראות אלף סרטים, או לצבוע את כל מיתקני הילדים בכל המשק בזמנו הפנוי, או ללכת לחפור באסם תת-קרקעי מימי המשנה.

שני הבנים לא היו כבר בבית בתקופת החפירה ואנחנו עזרנו לו, בתו ואני. הוא עמד שם למטה, באפלת המערה, והיה מנפה אדמה שחורה ולחה לתוך סל. אנחנו היינו מעלים את הסלים בחבל ומריקים בחוץ. הוא עבד כשמחצית גופו עירומה. מבריק מזיעה, פרוץ-שער, היה מעביר את הרגבים בזהירות משך שבועות רבים עד אשר גזה כל תקוה. אוראו כיסה את הפתח בדלת-ברזל ישנה והסווה אותו בענפים ובאדמה וגילה לנו שיחביא שם את הבולים, את מכתביו ואת מעטפות התצלומים לעת מלחמה.

לו רק מצא מטבע אחת קטנה. חשבתי לקנות מטבע ולזרוק פנימה, אך לבי לא נתנני. פתאום אמרה זאת בתו בקול רם. ידינו היו קרובות זו לזו על-גבי החבל המרופט וראשינו סמוכים.

"האם ניסית לומר לו שיחדל מן החפירה?" שאלתיה בלחש.

היא הגידה בראשה לאות-הן. נדמה היה לי שראיתי דמעות בעיניה.

"כלל לא שמתי לב איך גדלת ונעשית נערה מבוגרת", אמר לה.

גנבתי אותה. גידף אותי וקילל. לו זה לא היה יכול לקרות. סטר על פניה ומשכה בכוח מחדרי. רחל המתינה לה בחוץ. הכל בגללך! צעק עליה שמואל. מבעד לחלון, מזווית העין, ראיתי את שהיהן הולכות חבוקות. שמואל נעל את הדלת ועמד מולי, זועף. זו פעם ראשונה דיבר אלי, באמת אלי. כשווה אל שווה. בפעם הראשונה והאחרונה. נבהלתני. כאילו נפערה תהום עמוקה שזמן רב מדי היתה אטומה והוא עמד עמוק למטה, גבר זר. אני יודע שאדבר לריק, אמר, ממילא לא תשמע. אתה צריך לחיות לבד, אמן צריך לחיות לבד. לא היית צריך להתחתן. נורית אינה מהאימה לך. אתה כופה עליה את עצמך, את טעמך, את המעשים שלך, את המחשבות שלך. מסכנה. עליה להעמיד פנים בכל מקום. ילדה פורחת כזאת, הרסת את חייה. עכשיו אתה רוצה להרוס את חיי? אני אוסר עליך להיפגש עם בתי. אתה אדם נשוי! נמלך בדעתו והוסיף, לצאת ידי חובה: "כל עוד איננה מבוגרת דיה. אחר-כך היא תעשה מה שהיא רוצה".

יכול הייתי לומר לו: "היא לעולם לא תעשה מה שהיא רוצה. אתה לא תניח לה. אתה עשית פעם מה שרצית? מה שרצית באמת? לא לאסוף בולים או לנסוע לראות קולנוע. לא חיית עם מי שרצית. לא חיית כמו שרצית. אתה רק רץ כאן עם מברשת-צבעים בקיבוץ, לא מסתפר ולא מתגלח ומפחיד את הילדים". לא אמרתי לו. הוא הוסיף לדבר לתוך פני האטומים עד שניתק פתאום זרם דיבורו.

שתק רגע ואמר: "אני יודע שאני מדבר אל הקיר". בכאב אמר זאת. כאילו איני שומע, כאילו אין איש שומע את קולו. שמחתי לאידו. לא, לא שמחתי. שמאל-לודוויג זקס, ידיד-נעורי. איש קטן בעל רגליים רזות ולבנות. איש הצועק בחוץ על כל ילד קטן: אין—על—אבוק! וצוחק כאילו אמר דבר מצחיק. איש ההולך מהר שמאל-ימין ומגדל שער ארוך משום שהפרופיסורים שלו אמרו: מה-חבל, ומנסה להקיף את עצמו בכל זר-ומזר שמזדמן לקיבוץ. חשד עלה בלבי כי לא אהב אותי מעולם. רק זקוק היה לי לצרכי פולחנו.